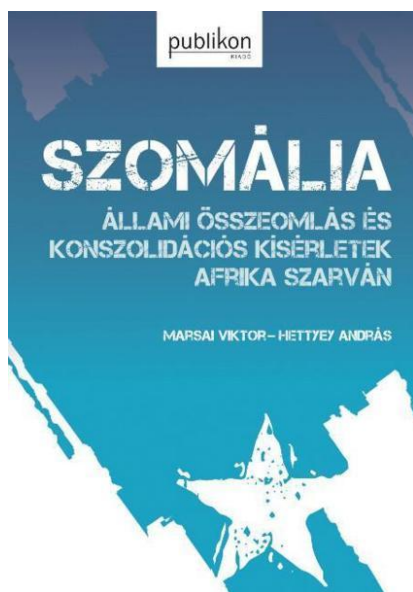

Éva Ádám:

**Marsai Viktor – Hettyey András: Szomália, Állami összeomlás és
konszolidációs kísérletek Afrika szarván**

IDResearch Kft./Publikon Kiadó, 2013
ISBN: 9786155001963

Szomáliával kapcsolatban általában a bukott államiság képe él a köztudatban, amely gyakran megjelenik az amerikai filmgyártás termékeiben (lásd. Súlyom végveszélyben), de a napi hírek sem szólnak másról, minthogy Szomália a belpolitikai káosz következtében a terrrorszervezetek melegágya. A háborús filmekben megörökített kudarcok, a híradások a véget nem érő fegyveres konfliktusokról és az iszlamista terrorizmus térnyeréséről Afrika Szarván egyáltalán nem festenek pozitív képet az országról. Az éppen aktuális kormányfő megválasztását a közvélemény általában kételkedve fogadja, gyors bukásukat a politikai elemzők általában axiómaszerűnek tartják.

Jelen recenzió tárgya az általános pesszimizmust félretéve, és a Szomáliáról elvétve megjelenő, általában egy-egy eseményre koncentráló biztonságpolitikai tanulmányok hagyományát megtörve most egy átfogó és pozitív kicsengésű képet fest a több évtizede gyakorlatilag bukott államnak minősülő országról.

A kötet szerzői két fiatal kutató, Marsai Viktor (Nemzeti Közszolgálati Egyetem), és Hettyey András (Magyar Külügyi Intézet). Mindkettejük szakterülete a szub-szaharai Afrika térsége, Marsai Viktor már több éve Szomáliára specializálódott, így indokolt lehet, hogy tíz fejezetből hetet (II-VII., X.) ő jegyez, míg szerzőtársa három fejezettel (I., VIII-IX.) járul hozzá a kötethez.

A bevezetésben a szerzők célkitűzése, hogy a Szomáliában megjelenő részproblémákon túllépve a nagyobb folyamatokat, az események ívét rajzolják meg. Az ország politikatörténetének fókuszja a kilencvenes évektől 2013-ig tartó időszakra helyeződik, míg az ország történelméről egy rövid összefoglalást olvashatunk. Az elmúlt mintegy huszonöt év eseményei alaposan és részletesen fel vannak dolgozva a könyvben. Az ország földrajzának

ismertetése rövid, de szemléletes. A gazdasági viszonyokról szóló fejezet kevésbé részletes, de annál érdekesebb információkat tartalmaz, amelyek érzékeltetik a bonyolult összefüggéseket.

Az ország lakosságának jelentős hányada ma is nomád pásztorkodó életmódot folytat, így rendkívül fontos nemzetgazdasági ágazat az élőállat kivitel, ami afrikai viszonylatban is jelentős tényezővé teszi a szomáliai állattenyésztést. Az importtal szemben azonban Szomália világviszonylatban is rendkívül kevés árut exportál. Magyarország három napi exportbevételével ér fel az évi 515 millió dollár, a hazánktól hétszer nagyobb, de heted annyi lakosságú országban. Fontos bevételt jelentene a faszén, ezt a szektort azonban az iszlamista *al-Shabaab* szervezet kisajátította, így 2010-ben az USA és az ENSZ szankcionálta a faszén exportját. Emellett az importkiadás 2010-ben meghaladta az export értékét a maga 1,2 milliárd eurójával.

A kettő közötti különbség fedezetének megteremtése, illetve makrogazdasági szempontból is jelentős a több millió fős, a környező országokban, valamint az Öböl-államokban, az Amerikai Egyesült Államokban, Nagy-Britanniában és Németországban élő szomáli emigránsok hazautalása, amely évente mintegy 1,6 milliárd dollárt, vagyis az exportbevételek háromszorosát generálja, az iszlám bankrendszerre épülő *hawala*-cégeken keresztül. Egy olyan, az iszlám normáinak megfelelő pénzügyi intézményről van szó, amely bankárok egy informális bizalmi hálózatára épül, kis haszonnal és utólérhetetlen gyorsaságú transzferekkel operálva. Ez ma az iszlám világ egyik legnépszerűbb banki szolgáltatása. Ahogy arra Hettyey András rámutat, a *hawala*-rendszer működése is hozzájárult, hogy 1991 után, az állami struktúrák megszűnésével a szomáliai gazdaság nemhogy nem dőlt össze, hanem gyorsabban növekedett, mint az előző években. Az 1990-es évek relatív gazdasági prosperitása annak is betudható, hogy a 80-as években tervgazdaság és katoná állam volt, kiegészítve egy kvótarendszerrel, így e tényezők együttevén olyannyira tönkretették a gazdaságot, hogy Szomália még a 2000-es évek anarchikus állapotai között is jobban teljesített gazdaságilag, mint két évtizeddel korábban. Az ország még így is az ötödik legszegényebb állam a világon, amely hazautalások és a kalózkodásból származó bevételek nélkül valószínűleg összeomlott volna gazdaságilag.

Az előzőekben röviden vázolt tényezők alapozzák meg az első fejezetben a könyv hátralevő fejezeteit. Amint látható, az állami struktúra összeomlása nem feltétlenül jelenti a gazdaság összeomlását. Ugyanakkor világos, hogy a struktúrák hiánya, illetve az iszlám radikalizmus és kalózkodás a gazdaság számára gátló tényező. Másrészt viszont az iszlám bankrendszer hatékony működése jelentheti a megoldást, a gazdasági prosperitást. Ezen tényezők mellett a fejezetből az etnikai adottságokat vizsgáló alfejezet kimaradását pótolandó a későbbiekben a szerzők részletesen bemutatják a szomáli társadalom struktúráját, a több évszázada a politikai viszonyokat meghatározó klánrendszer szerepét Szomália történetében.

Szomália modern kori politikatörténetét számos tényező, így a gyarmati megszállás, a társadalmi szerkezet és a szomszédokkal fenntartott viszony, és a vallási sajátosságok is meghatározták. Marsai Viktor szemügyre veszi a szomáli klánok struktúráját és hangsúlyozza, hogy nagyon fontos az arab eredet a szomáli törzsek számára az ország külpolitikai orientációjának meghatározásában, legalábbis a mítoszok szintjén. Itt csupán egy javaslatként vetnénk fel, hogy az ország arab államokkal fenntartott kapcsolatainak vizsgálata egy önálló

tanulmány tárgyát képezheti, amelynek természetesen egy igen fontos része lenne a már hangsúlyozott jelentőségű iszlám bankrendszer elemzése.

A gyarmati megszállás és a térség politikai felosztása szintén fontos előzmény, hosszú távú külpolitikai következményekkel. Valóban nem lehet eltekinteni attól a tényről, hogy a regionalizmusra épülő törzsi társadalmi struktúrák ellenére létezik egy nagy Szomália eszmény, amelyet a gyarmatbirodalmak felbomlása és vonalzóval meghúzott államhatárok felállítása nemzetállamokra tagolt szét, így valamennyi környező államba került kisebb-nagyobb szomáli diaszpóra, különös tekintettel Etiópia Ogaden tartományára, amelynek politikai hovatartozása, a keresztény-muszlim ellentét mellett, az elmúlt évtizedekben és talán a jövőre nézve is meghatározza a két ország kényes viszonyát. Az irredentizmus így egy olyan tényezővé vált a szomáli politikában, amely eszmény megjelenése ellen valamennyi szomszédos állam minden lehetséges eszközzel küzd.

A nagy Szomália eszményére azonban nem csupán a szomszédos államok területi követelése, hanem a szomáli lakosságú északi területek (Szomáliföld, Puntföld és Jubaföld) önállósodása is sértőleg hat. A szerzőpáros megemlíti az ország erőteljes (95 százalék) szunnita muszlim jellegét, azonban a továbbiakban világossá válik, hogy csupán a politikai iszlám (Iszlám Bíróságok, Iszlám Bíróságok Uniója és egyéb szervezetek) és a radikális iszlamisták (nemzeti gerillamozgalmak és *al-Shabaab*) szerepének alapos elemzése lesz a könyv tárgya. Ez a témaválasztás szempontjából érthető, ugyanakkor a szerzők többször hangsúlyozzák, hogy az iszlámnak az emberek életvitelére, etikai normáira kevés hatása van, a radikális irányzatoknak pedig még jelentéktelenebb a befolyása. Így valóban érdemes lenne az iszlámot és iszlamizmust szomáli kontextusban, egy önálló kutatás keretén belül megvizsgálni. A fejezetre és a könyv egészére nézve elmondható, hogy az iszlám és iszlamizmus, illetve terrorizmus fogalmak és ezek variánsai nincsenek szisztematikusan értelmezve, így a felfelbukkanásuk, különböző értelmezéseik zavaróak lehetnek, különösen a laikusok számára, így talán érdemes lenne mellőzni, vagy alaposabban és tudatosabban kategorizálni e fogalmakat.

Marsai Viktor külön fejezetben elemzi az 1969-es választások után katonai puccsal hatalomra került Mohamed Siad Barre tábornok diktatúrájának bukáshoz vezető döntéseit. A fejezetből megtudjuk, hogy a hidegháború során az USA számára geo-stratégiai jelentőséggel bírt Szomália, így támogatta a diktátor hatalmát, különösen, amikor Etiópia 1977-ben szakított a nyugati blokkal, vagyis az USA partnerséggel.

Az ezt követő, jelentősen elhúzódó etióp-szomáli háborúból azonban Szomália vesztesen került ki, gazdaságilag is a mélypontra kerülve. A klánok közti vetélkedés is fegyveres harcokba torkollott, így 1991-ben egy puccs után elkezdődött az ország több évtizedes anarchiába süllyedése, mivel a hidegháború felbomlásával az USA teljesen érdektelenné vált a szomáli politikai aréna rendezésében. Marsai a továbbiakban részletesen taglalja az 1991-es puccs utáni éveket, az ország szétdarabolását, az iszlamizmus térnyerését a politikában, és a radikális iszlám megjelenését az Afganisztánban nevelkedett több nemzetiségű muszlim harcosok megérkezésével Szomáliába. 1992-ben az ország az anarchia legvéresebb időszakait élte meg, miután a teljes külpolitikai elszigeteltség állapotába került. A humanitárius békefenntartó és békekikényszerítő műveletek (UNOSOM I és II, UNITAF) sikertelenségének oka a csupán néhány ezer fős kontingens létszámának és a nagyszámú áldozatnak tudható be,

míg később a létszám fokozatos növelésével az afrikai békefenntartók (AMISOM) hosszú távon is sikeresnek tűnő eredményeket értek el. Az 1993.október 3-4-i események is említésre kerülnek, amely során amerikai alakulatok sikeresen likvidáltak helyi klánvezetőket (lásd. Sóllyom végveszélyben című film), ugyanakkor nem várt veszteségeket könyvelhettek el. A sikertelen végkimenetelű amerikai *Gothic Serpent* hadműveletről van szó, amelyet a *Joint Special Operations Command* (JSOC) vezérelt. A hadviselés e fejezetének kiemelése talán inkább akkor lenne releváns, ha az amerikai-szomáli kapcsolatok elemzése nagyobb hangsúlyt kapna a könyvben.

A következő fejezetekben a szerzőpáros részletesen taglalja az 1995 és 2001 között az országot jellemző anarchikus állapotok összefüggéseit, az abban meghatározó szerepet játszó személyek és szervezetek bemutatásával és a területekért folytatott harc kronológiájának követésével. A nemzetközi közösség érdektelensége miatt Szomália magára maradt belső viszállyaival, a helyi hadurak a politikai hatalom megszerzéséért a mindenkori központi hatalom konszolidációja ellen küzdöttek saját helyi uralmuk kiépítése mellett.

Mindeközben az ország gazdaságát csupán a szomáli diaszpóra hazautalásai tartották életben. A 2006 és 2009 közötti időszakban, vagyis a mérsékelt és radikális iszlamisták hatalomért folytatott küzdelme során láthatjuk, hogy az amerikai külpolitika mennyire meghatározó szerepet játszik az ország klánjai és hadurai közötti vetélkedésben. Ez a scenárió sajnos hiányzik a könyvből, de Jeremy Scahill amerikai oknyomozó riporter és több tucat fős szakmai csapata az életveszélyes körülményeket vállalva alaposan megvizsgálta az amerikai politikai és militáns szerepvállalásokat a világ több konfliktuszónájában, köztük Szomáliában is. A 2013-ban megjelent, több éves kutatómunka után megszülető *Dirty Wars*¹ című, több elismerésben részesült könyv (és a megegyező címmel párhuzamosan készített, 2014-ben Oscar-díjra jelölt dokumentumfilm) részletesen tárgyalja az 1993-as katonai kudarc kapcsán korábban már említett JSOC tevékenységének jelentőségét Szomália belpolitikai viszonyaiban, a helyi hadurak támogatásával. Így, a hivatalosan elismert amerikai politikai és katonai, illetve a hivatalosan részben vagy teljes egészében titkos (*covert* és *clandestine*) politikai és katonai műveletek ismeretében még átfogóbb képet kaphatunk Szomália politikai és vallási viszonyairól.

Ezen tényezők ismerete azért is jelentős, mert az Iszlám Bíróságok Uniója (ICU) és más iszlamista szervezetek térnyerése során igen fontos és zavaros tényező a klánbeli hovatartozás. Egyrészt az iszlamista szervezetek egyfajta választ jelentenek a meggyökeresedett klánstruktúrák kompromisszum képtelenségére, másrészt a törzsi jelleg nyomán követhető az iszlamista szervezetek hierarchiájában is. Részletes leírást kapunk a 2006-ban az ICU-ból kiváló, később nagyszámú áldozatot követelő hadműveletei miatt hírhedtté vált *al-Shabaab* terrorszervezet tevékenységéről és viszonyáról a többi helyi szervezettel. A szerzők hangsúlyozzák, hogy az amerikai, illetve etióp beavatkozások egyértelműen a szélsőségesek táboraiba hajtották a nemzeti érzelmű lakosságot. Ez az a korszak a modern Szomália történetében, amikor az államiság erőteljes iszlám jelleget kezdett ölteni. Ugyanakkor a szerzők rámutatnak, hogy Afganisztántól eltérően Szomáliában a lakosság sohasem szimpatizált a

¹ Jeremy Scahill: *Dirty Wars. The World is a Battlefield*. New York: Nation Books, 2013.

puritán iszlamista tanokkal. Ez a megállapítás több kérdést is felvet és a hely szűke miatt lehetetlen cáfolni vagy igazolni.

A könyv előrehaladtával eljutunk Szomália politikatörténetének „optimista” szakaszába, vagyis 2009 után elkezdődnek azok a konszolidációs kísérletek, amelyek végül a mai kormány és alkotmány létrejöttéhez vezettek. Az ehhez vezető út során jelentőséggel bír az etióp beavatkozás, majd az AMISOM béketeremtő missziója, amely napjainkra a fővárosban szinte teljes mértékben, míg a vidék jelentős területein felszámolta a radikális iszlamizmus jelenlétét. Ugyanekkor kezd a nyugati jelleg is teret hódítani a szomáliai politikai rendszerben, a parlamentben megjelenik egy olyan demokratikus rendszerre mutató arányosság, ami képes megőrizni a hagyományos klánstruktúrákat, azok képviselőit pedig a tárgyalóasztalhoz ülteti anélkül, hogy fegyveres konfliktus alakulna ki közöttük. Eközben a radikális iszlamisták véres tettei elidegenítik a társadalom jelentős részét, beleértve a mérsékelt iszlamista partnereiket.

A 2011-2012-es időszak valóban optimizmusra ad okot. Az AMISOM képes volt hatékonyan felvenni a harcot a szélsőségesekkel, azok jelentős területeket veszítettek, így a belpolitikai stabilitás, a tágabb térség általános biztonsági helyzetének javulása részben megvalósult. Bár a nyugati mintára kialakuló államvezetést a benuátság jellemzi, ugyanakkor ez azt is jelenti, hogy a klánrendszer stabilitása sem billen el semmilyen irányban. A kötet három zárófejezete, bár önálló tanulmányként értelmezhetőek, de szerves részei és talán a könyvben legszemléletesebb módon mutatják be Szomália belső konfliktusainak kialakulásában a világ számos államának a felelősségét. Az ország rengeteg kiaknázatlan erőforrással rendelkezik (vasérc, kőolaj, urán, stb.), így az állami struktúrák hiányát nemcsak a helyi hadurak és az éppen aktuális kormány tagjai, hanem számos ország kihasználta a történelem során.

A donorállamok általában saját érdekeiket követve avatkoznak be humanitárius missziók, infrastrukturális fejlesztések formájában. Ezen lehetőségek kihasználásáért a nyugati és keleti államok versenyeznek egymással. A szerzők bemutatják az évekig jelentős nemzetközi krízist okozó szomáli kalózkodás kialakulását, annak működését, illetve művelőinek módszereit. Talán nem annyira közismert tény, hogy a kalózkodás a szomáli vizek nemzetközi közösség általi túlhalászására vezethető vissza, milliárdos károkat okozva a szomáli halászat és így a nemzetgazdaság számára. Így világosabb képet kaphatunk arról is, hogy a kalózkodás elleni nemzetközi fellépés nem orvosolja a „szárazföld” problémáit, csupán a hajózási útvonalak biztonságát garantálja, ami végső soron a nyugati államok érdekeinek érvényesítésére korlátozódik.

A mind a mai napig az ország politikai és gazdasági életét meghatározó korrupció ellenére a könyv jól érzékelteti, hogy a lassú változások bizalomra adnak okot. Az EU, amely a legnagyobb donora, valamint az afrikai békemissziók hosszú folyamata során elérték, hogy a biztonsági helyzet elfogadhatóvá vált az országban. Az erőszakos radikalizmusával az *al-Shabaab* elidegenítette magától még az egykori támogatóit is, így csupán a puha célpontok elleni támadások jelentenek veszélyforrást a fővárosban és vidékén. A szerzők ugyanakkor azt is hangsúlyozzák, hogy a regionalizmus és az *al-Shabaab* vidéki jelenléte, szemben a kormány centralista törekvéseivel, megbénítja az állam egészének központi kormányzatát. Az EU kiképzőművelete (EUTM – *European Union Training Mission in Somalia*) során törekszik arra, hogy vegyes klánhovatartozású csoportokat hozzon létre, amelyek a kiképzés során vegyülnek

és így toleránsabbá válhatnak egymással. Ennek ellenére a klánstruktúrák fennállása mind a mai napig fejtörést okoznak a demokratikus kormányzás számára.

Összességében elmondható, hogy nehéz vállalkozás volt másfél száz oldalon összefoglalni akár csak az elmúlt huszonöt év társadalmi változásait Szomáliában, de a szerzők sikeresen megrajzolták a folyamatok ívét. Egy átfogó képet kaptunk az ország mélyproblémáiról, és világossá vált, hogy a konfliktusrendezés reménytelensége ellenére a nemzetközi hozzájárulás, a donorállamok részvétele igenis pozitív válaszra talál a szomálik részéről, és a nyugati és keleti befolyás egyaránt kedvező irányba terelheti a kaotikusságot felszámolni képtelen országot. Így a könyv, olyan hiányosságai ellenére is, mint az iszlám és iszlamizmus fogalmainak tisztázása, vagy autentikusabb források felhasználása, teljesítette célkitűzéseit: hiánypótló, tényeltáró és érdekes olvasmány.

A kötet szövegének terjedelme 174 oldal, amelyből 17 oldal illusztráció. Értelmezhetetlen a közepes minőségű ábrák és fényképek ömlesztett elhelyezése nagyjából a könyv közepén, mivel a szövegben semmilyen hivatkozás nem mutat rájuk. A könyv szerkesztése hagy más kívánnivalót is hagy maga után. A kötet első fejezete feltűnő és igen zavaró szerkesztési hibát tartalmaz: az első fejezet három alfejezete közül az egyik, a Szomália etnikai adottságai című egész egyszerűen kimaradt a könyvből. Egy másik szembeötlő jellemzője a könyvnek a név- és tárgymutató hiánya, ami csak tanulmánykötet esetében lehet elfogadott, egy ilyen átfogó műben nehézkessé teszi a keresést. A 174 oldalnyi szöveg tíz fejezetet és az utószót foglalja magába, így egy fejezetre, a két oldalas utószót leszámítva, átlagosan 17 oldal jut. A témakörök az ország történelmének rövid összefoglalását, a földrajzi és gazdasági adottságait, az ENSZ misszióinak tevékenységét, a radikális iszlám befolyását, az ország külkapcsolatait, illetve az éhínség és kalózkodás problémáit ismertetik. Egyértelmű, hogy ekkora oldalszámban a tömörség, a lényeg kiemelése lehet csupán a cél, ami így is van, mivel az elmúlt 25 év politikatörténeti eseményeinek részletes ismertetése alkotja a könyv gerincét. Mindazonáltal, a kiegészítő fejezetek röviden, viszont annál lényegre törőbben hívják fel a figyelmünket a történelmi múlt, az etnikai heterogenitás, a társadalmi rendszer sajátosságainak és egyéb tényezőknél az együttállására, amelyek így lehetővé teszik, hogy tisztábban lássuk Szomália sok évtizede tartó belső és külső konfliktusait.

A könyv pozitívumaként emelném ki, hogy a tanulmányok, monográfiák, levéltári források, hivatalos ENSZ dokumentumok mellett a szerzők több interjút is felhasználtak munkájuk megírása során EU-s, illetve kenyai állampolgárokkal, akik részt vettek az UNOSOM misszióiban. A tartalom szempontjából ez lehet a legérdekesebb, mások számára nem feltétlenül hozzáférhető forrás. A szerzők kenyai kutatómunkájáról egy blogban olvashatjuk², hogy a helyi, forrás értékű dokumentumok beszerzésére tett kísérletek során valamennyi helyszínen leküzdhetetlen akadályokba ütköztek. Nem tudjuk meg azonban, hogy adódott-e lehetőségük, a néhány meglévő mellett, a több millió fős szomáli diaszpóra (Kenyában 2,5 millió fő) köreiből további interjúkat készíteni, amelyekkel izgalmasabbá tehetnék volna az egyébként főként csak a nyugati, angol nyelvű monográfiákra és sajtótermékekre támaszkodó tanulmányokat a kötetben. A könyvet olvasva és a hivatkozásokat megszámlálva feltűnik, hogy

² <http://nemzetikivalosag.hu/web/marsaiviktor/>

a szerzők Ioan M. Lewis, Ken Menkhaus és Shaul Shay monográfiáira támaszkodnak a leginkább (a hivatkozások egy hatodában), az ő véleményüket tartják mérvadónak.

A könyv minden technikai és tartalmi kívánnivalója mellett hiánypótló a magyar nyelven Afrikáról, és különösen Szomáliáról, csekély számban megjelent kiadványok között. Viszont mindenképpen bevezető jellegűnek tekinthető, mivel erőteljesen a politikátörténet néhány modern kori fejezetére koncentrál, és háttérbe szorít olyan állandó és a politikától nagyrészt független társadalmi tényezőket (például vallás), amelyeket alaposan csupán a politikai konfliktusok megoldása, a jogállamiság helyreállítása és a közrend megszilárdítása után lehetne biztonságos körülmények között tanulmányozni.